

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 1, No.57, Spring 2023

Received: 02/07/2022

Accepted: 24/09/2022

Validation of the Reports of the Prophet's Wrestling with Rukanah and the Miracle of the Tree Movement in Islamic Sources

Seyyed Mahdi Lotfi

Associate professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt Studies,

University of Isfahan, Isfahan, Iran

m.lotfi@ltr.ui.ac.ir

Abstract

According to ibn Ishaq, the Prophet (PBUH) wrestled with Rukana ibn al-Abdu Yazid to invite him to Islam and ordered a tree to come to him and then return to its place. Two consecutive events of wrestling and the tree movement in ibn Ishaq's report are reflected in Islamic sources in the form of two independent narrations of wrestling and the miracle of the tree movement. In addition to the differences in sources in how the two events are narrated, the accuracy and credibility of these reports need to be considered. Therefore, the present article focused on observing the textual changes and analyzing them and comparing the texts with each other, while validating the documents and examining the decency of the reports. The results of this study showed that the existing reports of wrestling and tree movement were suffering from textual anxiety and had conflicts in terms of time, goals, and the people involved. The results of the dating of the reports also indicated that ibn Ishaq's report was the oldest available version of this event, which included the two themes of wrestling and the miracle of the tree movement. It had been the source of other subsequent reports. Since ibn Ishaq's report was distorted in terms of attribution and lacked valid criteria in terms of textual structure, the reports based on it were also considered invalid.

*Corresponding author

© The author(s) ----- Publisher: University of Isfahan

https://jhr.ui.ac.ir/article_27231.html

[20.1001.1.20086253.1402.15.1.4.7](https://doi.org/10.20086253.1402.15.1.4.7)

Introduction

One of the miracles of the Prophet of Islam is moving a tree, which is mentioned in some sources, along with the Prophet's wrestling and fight with Rukanah ibn al-Abdu Yazid. According to ibn Ishaq's narration (150-151 AH), Rukanah was one of the Arab warriors in the ignorant period, who met the Prophet (PBUH) in one of the valleys of Mecca. To accept Islam, the Prophet (PBUH) offered him wrestling. The Prophet (PBUH) asked Rukanah would believe in his prophethood if he was defeated. Rukanah answered in the affirmative and he was defeated by the Prophet three times. While Rukanah was ashamed and surprised by his failure, the Prophet (PBUH) said that he could do something more wonderful for him. He ordered the tree near them and it came towards them and then returned to its place at the (ibn Hisham, n.d., Vol. 1, pp. 390-391).

This report has been quoted in several historical and narrative sources, and some sources have reproduced it without textual changes (Karajeki, 1410, Vol. 1, p. 211) and some others have made changes to the body of the story and its details (Ravandi, 1409 AH, pp. 297-298). This article dealt with their validations and the correctness of attribution besides dating the existing reports in this field.

Material & Methods

This article used the method of internal criticism and the external method for analyzing the reports. The reports diverged into the 3 categories of A, B, and C as follows: Text A: The Prophet's wrestling with Rukanah ibn al-Abdu Yazid and the miracle of the moving tree; Text B: The Prophet's wrestling with Rukanah; and Text C: The miracle of the moving tree.

Conclusions

1) The three reports of the story of wrestling and the movement of the tree, were related to the period of the second to the fourth century AH in terms of time of compilation in the Islamic sources. Ibn Ishaq's report (150-151 AH) and the independent report of wrestling were popular in the second century and the report of the tree movement in Shiih and Sunni sources dated back to the third and fourth centuries AH. Since none of these three texts had credible documents, it was not possible to prove their documentary assignments to the alleged period, i.e., the period of ignorance and the era of prophethood. Ibn Ishaq's report (150-151 AH) had no documents, the independent report of wrestling was a distorted and weak document, and the report of the miracle of moving a tree also had no valid documents.

2) The three reports about wrestling and the miracle of moving the tree were textually confused and contradictory. The contradiction in time meant the attribution of wrestling to the ignorant or Islamic period, contradiction in the goal, which included the holy goal of calling to Islam and just fighting for entertainment, and the conflict in characters in the miracle of the tree movement, which included focusing on Rukanah's character or a Bedouin person in the report. Ahl al-Sunnah and the famous Arab physician or Quraysh elders were among these cases in Shiih reports. Contradictions in detail were also among the other things that existed in the texts of the reports. The number of ships in the ship capture report changed from two to three times.

3) The languages of the reports had become more technical from the second to the fourth century AH. In the report of the tree movement in the attributed commentary to Imam Hasan al-Askari (AS), the use of words, testifying to the period of Ali's Imamate, the mention of the principle of Tawali and Tabarri, had made the language of the text appropriate to the late Shiite discourse in the third century AH. In ibn Ishaq's text (150-151 AH), the language of the text had an obvious change from ibn Ishaq (150-151 AH) to Qutbuddin Rawandi and the verbal strains were prominent in his text.

4) Based on the historical precedence of ibn Ishaq's report (Text A) over others, his text was the source of other texts and the textual changes that had taken place were the result of separating his report into two independent reports and adding further details to the original text. Since ibn Ishaq's report (150-151 AH) lacked the necessary authenticity and credibility, the authenticity and credibility of the other texts could not be proven on the same basis and based on the languages of the texts and their later discourses.

Keywords:

prophet (PBUH), prophet's miracles, prophet's wrestling, tree movement, Rukanah ibn al-Abdu Yazid

Bibliography

1. Holy Quran
2. *Nahj al-Balagheh*. Translated by Naser Makarem Shirazi (1384), Qom: School of Imam Ali bin Abi Talib.
3. Aghabozurg Tehrani, M. M. (1403/1989). *Al-Dhari'a ela ta Sanif al-Shia*. Beirut: Dar al-Azwa.
4. Ibn Abi Shaibah, Abu Bakr (1409/1989). *Al-Musnaf fi al-Ahadith wal-Athar*. Researched by Saeed al-Lahham, Beirut: Dar al-Fikr.
5. Ibn Abi Dawud, Suleiman ibn Ash'ath (1410/1990). *Sunan Abi Dawud*. Beirut: Dar al-Fikr.
6. Ibn Athir, Ali bin Abi al-Karam (1385 /1965). *Al-Kamel fi al-Tarikh*. Beirut: Dar Sadir.
7. Ibn Hibban, Muhammad (1414/1993). *Ibn Hibban's Sahih*. Shuaib al-Arnaut's research, Beirut: Al-Rasalah Institute.
8. Ibn Habib al-Baghdadi, Muhammad (1405 AH). *Kitab al-Munmmaq fi Akhbar Quraysh*. Beirut: Alam al-Kutub.
9. Ibn Qajar, Ahmad (1404/1984). *Tahzib al-Tahzib*. Beirut: Dar al-Fikr.
10. Ibn Sa'd, Muhammad (n.d). *Tabaqat al-Kubra*. Beirut: Dar Sader.
11. Ibn Tavous, Seyyed Raqi al-Din Ali (1413 AH). *Al-Yaqin Beakhtesas Mawlana Ali Beamra al-Mo'minin*. Beirut: Dar al-Uloom.
12. Ibn 'Abd al-Barr, Yusuf bin Abdullah (1412 AH). *Al-Astiy'ab*. Researched by Ali Muhammad al-Bajawi, Beirut: Dar al-Jiil.
13. Ibn 'Emad Hanbali, 'Abdul Hayi ibn Ahmad (1406 AH). *Shadharat al-Dhahab fi Akhbar Man Dhahab*. Researched by 'Abdul Qadir Arnaout and Mahmoud Arnaout, Beirut: Dar Ibn Kathir.
14. Ibn Ghazaeri, Ahmed Ibn Hossein (1422/1380). *Al-Rijal ibn al-Ghazaeri*. Researched by Sayyed Mohammad Reza Jalali Hosseini, Qom: Dar al-Hadith.
15. Ibn Majah, Muhammad ibn Yazid Qazwini (Bita). *Ibn Majah's Sunan*. Muhammad Fouad Abdul Baqi's research, Beirut: Dar al-Fikr.
16. Ibn Manzoor, Muhammad ibn Makram (1414 AH). *Lesan al-Arab*. Beirut: Dar Sadir.
17. Ibn Hisham, Abdul Malik (n.d). *Al-Sirah al-Nabawiyah*. Researched by Mustafa al-Saqqah, Abdul Hafiz Shalabi, and Ibrahim al-Abiari, Beirut: Dar al-Marafa.
18. Azraqi, Muhammad bin Abdullah (1416 AH). *Akhbar Makkah wa Ma Ja'a Fiha Men al-Akhtar*. Beirut: Dar Al-Andalus Publishing House.
19. Anas, Malik (1406 AH). *Al-Muwatta'*. Research and suspension of Muhammad Fouad Abd al-Baqi, Beirut: Dar Ehya al-Turath al-Arabi.
20. Bukhari, Muhammad bin Ismail (Bita). *Al-Tarikh al-Kabir*. Diyar Bakr: Al-Maktaba al-Islamiya.
21. Bukhari, Muhammad bin Ismail (1401 AH). *Sahih al-Bukhari*. Beirut: Dar al-Fikr.
22. Bakhtiari, S. and Amiri, M. (2016). *Typology of Miracles of the Prophet (PBUH) in the Book of Sharaf al-Nabi*. Essays in History, 8th year, No. 1, pp 23-39.
23. Bruckelmann, K. (1974). *Tarikh al-Adaab al-Arabi*. Translated by Abd al-Halim Najjar, Cairo: Dar al-Ma'arif.
24. Beladhuri, Ahmad bin Yahya (1417 AH). *Ansab al-Ashraf*. Beirut: Dar al-Fikr.
25. Beyhaqi, Ahmad bin Hossein (1405 AH). *Dalail al-Nubuwwah*. Beirut: Dar al-Keteb al-Alamiya.
26. Bahrami, M. (2013). *The Qamar Split in the Scales*. Islamic Studies: Sciences of the Qur'an and Hadith, Vol. 92.
27. Tirmidhi, Muhammad bin Isa (1403/1983). *Sunan al-Tirmidhi*. Researched and corrected by Abdul Wahhab Abdul Latif, Beirut: Dar al-Fikr.
28. *Tafsir al-Mansub Elal Emam al-Hasan al-Askari (PBUH)* (1409 AH). Researched by Muhammad Baqir Mowahhed Abtahi Esfahani, Qom: School of Imam al-Mahdi (AS).
29. Jafarian, R. (2013). *Islamic History Sources*. Tehran: Nashr-e 'Elm.

30. Hosseini Khatib, Seyyed 'Abdul Zahra (1409 AH). *Masadir Nahj al-Balagha and Asaniduh*. Beirut: Dar al-Zahra.
31. Hemvi, Yaqut (1995). *Mu'jam al-Buldan*. Beirut: Dar Sadir.
32. Hajjaj Nishabouri, Muslim (n.d.). *Sahih Muslim*. Beirut: Dar al-Fikr.
33. Khoi, Abu al-Qasim (n.d.). *Al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Zahra.
34. Dhahabi, Muhammad bin Ahmad (1413 AH). *Tarikh al-Islam*. Researched by Omar Abd al-Salam Tadmuri, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
35. Sheikh Tusi, Muhammad bin Hassan (1420). *Rejal al-Tusi*. Researched by Javad Qayyumi Isfahani, Qom: Al-Nashar al-Islami Institute.
36. Saffar Qomi, Muhammad bin Hasan (1404 AH). *Basa'ir al-Darajat fi Fza'il al-Muhammad*. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library.
37. San'ani, Abdul Razzaq (n.d.). *Al-Musannaf*. Researched by Habib-al-Rahman al-Adhami, Karachi: Al-Majlis al-Ilami.
38. Fakihi, Muhammad ibn Ishaq (1414 AH). *Akhbar Makkah fi Qadim al-Dahr wa Hadithehi*. Beirut: Dar Khizr.
39. Farahidi, Khalil bin Ahmad (1410 AH). *Kitab al-'Ain*. Qom: Dar al-Hijrah.
40. Qutb al-Din, Saeed bin Hebatallah (1409 AH). *Qesas al-Anbya*. Edited by Gholamreza Irfanian, Mashhad: Islamic Research Center.
41. Karajki, Muhammad bin Ali (1410 A.H.). *Kunuz al-Fawa'id*. Edited by Abdullah Nameh, Qom: Dar al-Zakha'er.
42. Karimi, M. (1385). *Miracles and Honors of the Great Prophet*. Ma'refat Magazine, No. 108, pp. 10-22.
43. Kolberg, E. (1371). *Ibn Tавus Library*. Translation: Sayed Ali Qara'ie and Rasul Ja'farian, Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library.
44. Kuleini, Muhammad ibn Ya'qub (1407 AH). *Al-Osul men al-Kafi*. Tehran: Dar Al-Kitab al-Islamiya.
45. Majlisi, Muhammad Baqir (1403 AH). *Bahar al-Anwar*. Beirut: Dar al-'Ihya al-Turath al-Arabi.
46. Muhammad Salameh, Abdul Fattah (1413 AH). *Mu'jezat al-Quran bayn al-Mu'jezat*. Al-Wahy al-Islami, Vol. 324, pp. 82-85.
47. Mezzi, Yusuf bin Abdurrahman (1407/1987). *Tahzeeb al-Kamal fi Asma' al-Rijal*. Researched by Bashar Awad Ma'rouf, Beirut: Al-Rasalah Institute.
48. Muslim, M. (1426 A.H.). *"The Miracles of the Quran"*. Damascus: Dar al-Qalam.
49. Ma'arif, M. (2004). *Discussions in Quranic History and Sciences*. Tehran: Naba'.
50. Ma'refat, M. H. (1428 AH/2007 AD). *Al-Tamhid fi Ulum al-Quran*. Qom: Al-Tamhid Publishing Cultural Institute.
51. Numeiri, Umar ibn Shubbah (1410 AH). *Tarikh al-Madinah al-Munawwarah*. Qom: Dar al-Fikr.
52. Nouri Zanjani, M. I. (2015). *The Qamar Split is One of the Great Miracles of the Prophet of Islam*. Nashriyeh Muballeqan, No. 194, pp. 26-34.

اعتبارسنجی گزارش کشتی گرفتن پیامبر(ص) با رکانه بن عبد یزید و معجزه حرکت درخت در منابع اسلامی

سید مهدی لطفی*، دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت(ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
m.lotfi@ltr.ui.ac.ir

چکیده

بر پایه گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، پیامبر(ص) به هدف دعوت فردی به نام رکانه بن عبد یزید به اسلام، با او کشتی گرفته و امر کرده‌اند تا درختی به سوی آنان بیاید و به جای خویش برگردد. دو واقعه متوالی کشتی گرفتن و حرکت درخت در گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، در منابع تاریخی و حدیثی در قالب دو روایت مستقل کشتی گرفتن و معجزه حرکت درخت نقل شده است. افزون بر اختلاف منابع در نحوه نقل دو واقعه، صحت و اعتبار این گزارش‌ها نیز نیازمند تأمل و بررسی است. مقاله حاضر ضمن اعتبارسنجی سندی و بررسی تبار گزارش‌ها، بر رصد تغییرات متنی و تحلیل آنها و مقایسه متون با یکدیگر تمرکز کرده است تا علاوه بر شناسایی مصدر اصلی گزارش‌ها، اصالت و اعتبار آنها را نیز روشن کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد گزارش‌های موجود از واقعه کشتی گرفتن و حرکت درخت، دچار اضطراب متنی‌اند و از نظر زمان، اهداف و اشخاص مؤثر در گزارش، در تعارض با یکدیگر قرار دارند. نتایج تاریخ‌گذاری گزارش‌ها نیز حاکی از آن است که گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) به‌عنوان قدیمی‌ترین نسخه در دسترس از این واقعه، که دو موضوع کشتی گرفتن و معجزه حرکت درخت را در خود جای داده است، مصدر دیگر گزارش‌های بعدی بوده است. نظر به اینکه که گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) از نظر انتساب، مخدوش و از نظر ساختار متنی نیز فاقد ملاک‌های معتبر است، گزارش‌های مبتنی بر آن نیز فاقد اعتبار محسوب می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: پیامبر(ص)، معجزات پیامبر(ص)، کشتی پیامبر(ص)، حرکت درخت، رکانه بن عبد یزید.

مقدمه

افزون بر قرآن، معجزه جاویدان پیامبر(ص)، تعدادی از معجزات دیگر نیز به ایشان نسبت داده شده است. یکی از این معجزات، معجزه حرکت درخت است که در برخی از منابع همراه با کشتی گرفتن و مبارزه پیامبر(ص) با رکانه بن عبد یزید بیان شده است. مطابق نقل ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، رکانه بن عبد یزید بن هاشم بن عبدالمطلب یکی از پهلوانان عرب در دوره جاهلی است که در یکی از وادی‌های مکه با پیامبر(ص) روبه‌رو می‌شود. پیامبر از او دلیل ایمان‌نیوردنش به خدا و رسالتش را جويا می‌شود. رکانه ایمان‌نیوردن خود را مستند به نبود دلیلی بر ایمان آوردن بیان می‌کند. پیامبر(ص) پیشنهاد کشتی گرفتن را به او می‌دهد و از رکانه می‌پرسد که در صورت مغلوب شدن، ایمان می‌آورد؟ رکانه نیز ضمن پذیرش پیشنهاد، می‌پذیرد که پس از شکست از پیامبر(ص)، ایمان آورد. کشتی میان پیامبر(ص) و رکانه به پیروزی پیامبر(ص) ختم می‌شود. پس از یکبار شکست، رکانه درخواست کشتی گرفتن مجددی را می‌کند که در مرتبه دوم نیز پیامبر(ص) پیروز می‌شود. در حالی که رکانه از شکست خود شرمسار و متعجب است، پیامبر(ص) بیان می‌کند که شگفت‌تر از این را برای تو انجام می‌دهم. ایشان درختی را فرا می‌خواند که در نزدیکی آنهاست و درخت به سمت آنان می‌آید و سپس به امر پیامبر به جای خود برمی‌گردد. گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) بدون ذکر نتیجه و اثر آن، واکنش رکانه را در میان قوم خود بیان می‌کند. رکانه ضمن گزارش واقعه، حضرت را در میان قوم خویش ساحر معرفی می‌کند (ابن هشام، بی تا: ج ۱ / ۳۹۰-۳۹۱).

گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) در تعدادی از

منابع تاریخی و روایی بازتاب یافته است و برخی از منابع آن را بدون تغییر متنی (کراجکی، ۱۴۱۰: ج ۱ / ۲۱۱) و برخی دیگر با ایجاد تغییراتی در روند داستان و جزئیات آن (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹ق: ۲۹۷-۲۹۸) نقل کرده‌اند. علاوه بر گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، کشتی گرفتن پیامبر(ص) و رکانه و معجزه حرکت درخت در منابع تاریخی و روایی نیز در قالب دو روایت مستقل نقل شده است. تمرکز متون روایی بر جداسازی دو موضوع کشتی گرفتن پیامبر(ص) با رکانه، معجزه حرکت درخت و تأکید اغلب منابع سیره و تاریخ بر پیوستگی و توالی این دو واقعه است. برای تعیین صحت متون مذکور، تاریخ‌گذاری آنها و دستیابی به متن نخستینی ضروری است که دیگر متون بر پایه آن شکل گرفته‌اند. در تاریخ‌گذاری و تعیین خاستگاه اولیه این متون، دو احتمال مطرح شدنی است: احتمال اول تقدم زمانی گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) بر دیگر گزارش‌ها و شکل‌گیری آنها بر پایه گزارش اوست و احتمال دوم تقدم زمانی دو گزارش مستقل کشتی گرفتن رکانه و معجزه حرکت درخت بر گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) است.

برای بررسی دو احتمال فوق و صحت و اعتبار محتوایی گزارش‌ها، آنها را براساس منابع موجود، از قدیمی‌ترین منبع مرتب و در قالب سه متن الف، ب و ج نام‌گذاری می‌کنیم. متن الف، متن ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) است که گزارش کشتی گرفتن رکانه با پیامبر(ص) و معجزه حرکت درخت را در بر دارد. متن ب، حاوی گزارش کشتی گرفتن رکانه با پیامبر(ص) و متن ج شامل معجزه حرکت درخت است که در منابع حدیثی شیعه و اهل سنت بازتاب یافته است. این سه متن از دو زاویه تاریخ‌گذاری و اعتبارسنجی متنی بررسی خواهند شد.

۱- پیشینه پژوهش

در موضوع معجزات پیامبر (ص)، دو دسته از آثار شناسایی شدنی است. دسته اول آثاری که به طور عام تعدادی از معجزات پیامبر (ص) را بررسی کرده‌اند و دسته دوم آثاری‌اند که به طور خاص به یک معجزه پیامبر (ص) اختصاص یافته‌اند. در دسته اول می‌توان از مقاله «معجزات و کرامات پیامبر اعظم (ص)» یاد کرد که مصطفی کریمی، نویسنده آن با تفکیک معجزات از کرامات، به بررسی کلی معجزاتی همچون قرآن کریم و شق القمر پرداخته است که به اثبات رسالت حضرت ختم می‌شود. در بخش کرامات نیز که در جهت اثبات نبوت نبوده است، به مواردی همچون معراج، شفادادن امراض و اخبار از غیب اشاره داشته است (کریمی، ۱۳۸۵: ۱۰-۲۲). شهلا بختیاری و مونا امیری نیز در مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی واعظ خرگوشی» معجزات پیامبر را در این کتاب به شش گونه کرامتی-کمالاتی، دعایی-پاداشی، علم غیبی، حفاظتی، مبارزه‌ای-تحدی طلبانه و نفرینی-مجازاتی تقسیم‌بندی کرده‌اند و چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که از ۱۲۰ مورد معجزه مذکور در این کتاب، تمرکز مؤلف بر گونه کرامتی-کمالاتی است و معجزات نفرینی-مجازاتی و معجزات مبارزه‌ای-تحدی طلبانه در کمترین درصد بسامد جای گرفته‌اند (بختیاری و امیری، ۱۳۹۶: ۲۳-۳۹)؛ در این مقاله به طور تیتروار به معجزه حرکت درخت نیز اشاره شده است.

در دسته دوم که به صورت خاص به یک معجزه پیامبر (ص) پرداخته شده است، قرآن به عنوان معجزه جاویدان پیامبر (ص) درخور توجه محققان قرار گرفته و مقالات متعددی در این باب تدوین شده است (برای نمونه نک: محمد محمد سلامه، ۱۴۱۳: ۸۲-

۸۵). افزون بر قرآن، معجزه شق القمر نیز در برخی آثار درخور توجه قرار گرفته است. محمد اسماعیل نوری زنجانی در مقاله‌ای با عنوان «شق القمر یکی از معجزات بزرگ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله» ضمن مسلم دانستن این معجزه، جزئیات آن و پاسخ به شبهات مطرح درباره آن را بررسی کرده است. از نظر مؤلف، معجزه شق القمر علاوه بر اثبات نبوت پیامبر (ص)، دو موضوع نزدیکی قیامت و خاتمیت رسالت پیامبر (ص) را نیز اثبات می‌کند (نوری زنجانی، ۱۳۹۴: ۲۶-۳۴). محمد بهرامی در مقاله‌ای با عنوان «شق القمر در ترازو»، مستندات روایی و قرآنی موضوع را بررسی می‌کند و چنین نتیجه می‌گیرد که مستندات روایی و قرآنی رخداد شق القمر در عصر پیامبر (ص) ضعیف و استنادنشده‌اند (بهرامی، ۱۳۹۳: ۹-۴۰).

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از آن است که در موضوع حرکت درخت و کشتی گرفتن رکانه با پیامبر (ص) اثری نگاشته نشده و صرفاً از حرکت درخت به عنوان یکی از معجزات پیامبر (ص) یاد شده است. افزون بر این، از نظر روشی نیز این مقاله رویکردی متفاوت نسبت به بررسی متون هم عرض در موضوع معجزات را در پیش گرفته است که در آثار پیشین درخور توجه نبوده است. در این نوشتار تاریخ‌گذاری متون و تعیین متن اولیه و تغییرات متنی متون بعدی در سیری تاریخی مدنظر قرار گرفته است.

۲- مفهوم‌شناسی

واژه معجزه در این مقاله اصطلاحی کلیدی است که نیازمند تعریف و تبیین است؛ از این رو به طور مختصر آن را بررسی می‌کنیم. معجزه از ماده عجز به معنای ناتوانی و ضعف است که نقیض حزم است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق: ج ۱/ ۲۱۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج ۵/ ۳۶۹). «اعجزت فلانا» یعنی فرد را ناتوان یافتم یا

ناتوان کردم. معجزه در اصطلاح به معنای امری خارق‌العاده است که همراه با تحدی و به دور از معارض است و خداوند توسط رسولش به بندگانش در جهت تصدیق نبوت پیامبرش نمایان می‌کند (معرفت، ۱۴۲۸ق: ج ۴/ ۱۷). به تعبیر امام صادق (ع)، معجزه نشانه‌ای است که خداوند آن را صرفاً به انبیا و رسولانش اعطا می‌کند تا با آن صادقان در ارتباط با خدا از کاذبان مدعی ارتباط با خداوند شناسایی شوند (بحارالانوار: ج ۱۱/ ص ۷۱). بر این اساس معجزه دارای شروطی است که از جمله آن خارق‌العاده بودن به نحوی است که از توان بشر عادی خارج باشد و صرفاً به اذن الهی و به صنع او صورت گیرد. همچنین معجزه باید همراه با ادعای نبوت، همراه با تحدی و مطابق با مدعای نبی باشد (مسلم، ۱۴۲۶ق: ۱۹-۲۰).

معجزه از یک منظر به دو نوع ابتدایی یا اقتراحی تقسیم می‌شود. معجزه ابتدایی مبتنی بر خواست و اراده الهی است و مردم یا پیامبر در تعیین نوع آن نقشی ندارند. زنده کردن مردگان و عصای موسی دو نوع از معجزات ابتدایی‌اند که با اراده الهی برای حضرت عیسی و حضرت موسی تعیین شده بود و آنان یا مردم زمانشان در انتخاب معجزه تأثیری نداشتند. غالب معجزات انبیا از این سنخ از معجزه است که در تناسب و هماهنگی با شرایط جامعه‌ای است که در آن معجزه رخ می‌دهد. برخلاف معجزه ابتدایی، در معجزات اقتراحی با پیشنهاد مردم یا به دنبال درخواست یا دعای پیامبر و با تأیید الهی صورت می‌گیرند (معارف، ۱۳۸۳ش: ۶۶). نزول مائده آسمانی در زمان حضرت عیسی، در پی درخواست حواریون و دعای حضرت عیسی مبنی بر نزول مائده آسمانی صورت گرفت (مائده، ۱۱۴). این دسته از معجزات غالباً مورد تأیید خداوند و رسولش قرار نمی‌گرفت. در زمان پیامبر (ص) نیز مشرکان پیشنهاد

معجزاتی داشتند که پذیرفته نشده است؛ از جمله این معجزات اقتراحی درخواست بیرون آوردن چشمه‌سارهایی از دل زمین یا بوستانی از خرما و انگور، فرو انداختن سنگ‌های آسمانی بر سر مشرکان، نزول فرشتگان آسمانی در تأیید کلام پیامبر (ص) و مانند آن است (نک: بنی اسرائیل، ۹۰-۹۳). دلیل تأییدنشدن این موارد نیز به عوامل مختلفی برمی‌گردد که مهم‌ترین آن طرح این پیشنهادها از روی عناد و لجاجت از سوی مشرکان بود که جهت مانع‌تراشی مشرکان در برابر رسالت پیامبر (ص) صورت می‌گرفت. تکذیب این دسته از معجزات اقتراحی سبب نزول عذاب بر تکذیب‌کنندگان می‌شد که همین نیز علتی در تأییدنکردن این پیشنهادها بود (نک: خوئی، بی تا: ج ۱/ ۱۰۷). همچنین اگر مردم را محق در طلب نشانه‌ای بر پیامبر یک پیامبر بدانیم، نمی‌توانیم آنان را در تعیین نوع معجزه صاحب حق بدانیم. تنوع سلیقه‌ها و نبود وحدت نظری در میان مردم نیز سبب آشفتگی و به هم ریختگی در پیشنهادها و در نتیجه خروج رسالت نبی از هدف خویش می‌شود.

۳- متون سه‌گانه حرکت درخت و کشتی پیامبر (ص)

همان‌گونه که پیش از این ذکر شد، براساس نحوه گزارش واقعه حرکت درخت و کشتی گرفتن پیامبر (ص)، سه متن الف، ب و ج شناسایی شده است که در ادامه آنها را بررسی می‌کنیم.

۳-۱- متن الف: کشتی گرفتن پیامبر (ص) با

رکانه و معجزه حرکت درخت

گزارش در یک سیر داستانی در سیره ابن هشام (۲۱۳-۲۱۸ق)، به نقل از ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) بیان شده است. پس از شکست رکانه در دو بار

هم دادن گوسفند امتناع می‌کند؛ دلیل او نیز شرمسارشدنش در مقابل مردم قریش و نداشتن جواب برای آنان بیان شده است. پیامبر(ص) راهکاری برای او پیشنهاد کردند که بگو قمار کردم و باختم، ولی رکانه این مطلب را دروغ می‌خواند و آن را امکان‌پذیر نمی‌داند. حضرت در واکنش به پاسخ او فرمودند: آیا از صبح تا شب در کذب نیستی؟ گوسفندت را بردار و برو. درنهایت نیز رکانه قسم خورد که حضرت از او بهتر و کریم‌تر است و پیامبر(ص) نیز بر حق بودن خود تأیید کردند (بلاذری، ۱۴۱۷ق: ج ۱ / ۱۷۵-۱۷۶).

بخش پایانی گفت‌وگوی پیامبر(ص) با رکانه مشحون از اشکال است. در این متن به تمایل پیامبر(ص) در دریافت گوسفند تصریح شده است، در حالی که در متن اصلی و دیگر متون، چنین موضوعی مطرح نیست. همچنین پیشنهاد پیامبر(ص) در دروغ‌گفتن رکانه و نپذیرفتن آن از سوی رکانه، مطلب سخیفی است که انتساب آن به پیامبر(ص) پذیرفتنی نیست. در اساس چنین پیشنهادی دور از شأن و شخصیت پیامبر(ص) و در تعارض با سیره عملی ایشان است.

فرد بعدی که متن الف را گزارش کرده است، بیهقی (۴۵۸ق) است که گزارش خود از کشتی گرفتن رکانه و حرکت درخت را از طریق فردی به نام ابو عبد الملک از قاسم از ابی امامه نقل می‌کند. این گزارش حاوی جزئیات زیادی نسبت به دیگر منابع است. گزارش بیهقی (۴۵۸ق) مکان داستان را وادی اضم* دانسته است که پیامبر(ص) در آن با رکانه روبه‌رو می‌شود. رکانه سه بار با پیامبر(ص) کشتی

متوالی، او هنوز نسبت به پذیرش خدای واحد و رسالت حضرت در تردید بود و حضرت برای رفع آن، معجزه حرکت دادن درخت را ارائه کرد (ابن هشام، بی تا: ج ۱ / ۳۹۰-۳۹۱). گزارش ابن اسحاق، وضعیت پذیرش اسلام رکانه را مشخص نکرده است. به جز گزارش ابن حیب بغدادی (۲۴۵ق) در کتاب المنمق که تصریح به ایمان آوردن رکانه دارد (ابن حیب، ۱۴۰۵ق: ۱۵۲)، تقریباً همه گزارش‌های موجود بر نپذیرفتن اسلام از جانب رکانه تأکید دارند. گزارش ابن حیب از نظر محتوا، شبیه گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) است، اما برخلاف ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) ترتیب حوادث به این صورت است که ابتدا حرکت درخت و سپس کشتی گرفتن اتفاق افتاده است. همچنین کشتی گرفتن نیز یک مرتبه انجام می‌شود و رکانه پس از شکست مسلمان می‌شود (ابن حیب، ۱۴۰۵ق: ۱۵۲). این در حالی است که اسلام آوردن رکانه پس از فتح مکه، گزارشی مشهور در منابع اسلامی است (مزی، ۱۹۸۷/۱۴۰۷: ج ۹ / ۲۲۱؛ ابن حجر، ۱۴۰۴ق: ج ۳ / ۲۴۸)؛ از این رو چنین نتیجه‌ای فاقد اعتبار است.

گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) در مصادر دیگری نیز نقل شده است. بلاذری (۲۷۹ق) به نقل از ابن هشام (۲۱۳ق) از پدرش، از ابی صالح از ابن عباس، روایتی از این داستان را نقل کرده است. این گزارش به دو بخش تقسیم‌شدنی است؛ بخش اول با گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) مشترک است و به جز برخی از جزئیات مانند تعداد دفعات کشتی که به شش بار افزایش یافته است، تغییر محتوایی در آن رخ نداده است؛ اما در بخش دوم یعنی گفت‌وگوی میان رکانه و پیامبر(ص)، متن افزوده‌های درخور توجهی دارد. پس از شکست رکانه و درخواست پیامبر(ص) برای اسلام آوردن، او هم از اسلام آوردن و

* نام وادی در کوه‌های تهامه است. معانی دیگری نیز برای اضم بیان شده است که تطابقی با متن کنونی ندارد، از جمله اینکه نام رودی میان مکه و یمامه است (ر.ک: حموی، ۱۹۹۵: ج ۱ / ۲۱۴).

گرفت و برای هر بار تعهد کرد که ده گوسفند به ایشان بدهد. پس از سومین شکست، او اسلام نیاورد و از پیامبر(ص) خواست که سی عدد گوسفند را بردارد. پیامبر(ص) دریافت گوسفند را رد و بیان می‌کند که من اسلام آوردن تو را می‌خواهم. رکانه پذیرش اسلام را به ارائه آیه و نشانه‌ای مشروط می‌کند و حضرت نیز می‌پذیرد و درختی را خطاب قرار می‌دهد و فرا می‌خواند که در نزدیکی بوده است. درخت نیز دو نیم می‌شود و یک نیم آن با شاخه‌هایش به سمت حضرت حرکت می‌کند و میان دستان حضرت و رکانه قرار می‌گیرد. رکانه اقرار می‌کند که کار بزرگی انجام داده است و تقاضا می‌کند که درخت را به جایش برگرداند. حضرت شرط رکانه را یادآور می‌شود و درخواست اسلام آوردن می‌کند، اما رکانه ضمن اقرار دوباره به بزرگ‌بودن چنین آیه‌ای، از کراهت خود در نقل این مطلب سخن می‌گوید که زنان و کودکان شهر معتقدند که من به دلیل ترسی ایمان آورده‌ام که در دلم افتاده است. او نگران است که اگر چنین چیزی را بفهمند، آبروی او خواهد رفت و بنابراین دوباره پیشنهاد انتخاب گوسفندان را می‌دهد و پیامبر(ص) نیز ضمن رد آن می‌گوید که منتظر اسلام آوردن تو می‌شوم (بیهقی، ۱۴۰۵ق: ج ۶/ ۲۵۲-۲۵۳).

بیهقی (۱۴۵۸ق) داستان را با ورود ابوبکر و عمر به ماجرا ادامه می‌دهد. حضرت پس از آن با ابوبکر و عمر مواجه می‌شوند و در خانه عایشه از حضرت درخواست می‌کنند که موضوع را برای آنها بازگو کند و پس از بازگ کردن مطلب، این دو به سمت رکانه راهی می‌شوند. ابوبکر و عمر نگران این شدند که رکانه به سبب چنین اتفاقی پیامبر را بکشد، بنابراین در جست‌وجوی رکانه راهی شدند و در حین آن با پیامبر(ص) مواجه شدند و پرسیدند که چگونه

به‌تنهایی به وادی رکانه رفته است؛ زیرا او جزء شروترین افراد و تکذیب‌کننده‌ترین نسبت به نبوت است. حضرت با تسمی به آنها آیه «وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» را خواندند و فرمودند او به من نخواهد رسید، سپس آنچه را اتفاق افتاده است برای آنان بازگو کردند و ابوبکر و عمر نیز متعجب شدند و گفتند که با فردی کشتی گرفته‌اید که پهلوان عرب است و همه را شکست داده است. حضرت نیز در پاسخ به دعای خویش از پروردگارش در نصرت بر رکانه یاد کردند و گفتند خداوند ایشان را با نیروی ده نفر یاری رسانده‌اند (بیهقی، ۱۴۰۵ق: ج ۶/ ۲۵۳-۲۵۴). بخش پایانی این داستان مجدد دستخوش اتفاقاتی است که در دیگر منابع ذکر نشده است. فضای داستان به سمت ورود دو شخصیت ابوبکر و عمر رفته است و وجه منطقی برای حضور آنان وجود ندارد.

افزون بر منابع اهل سنت، این داستان از قرن پنجم در منابع شیعی نیز وارد شده است. اولین مصدر شیعی، کنزالفوائد ابوالفتح کراچکی (۱۴۴۹ق)، عالم شیعی قرن پنجم هجری است که عین گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) را در کتاب خود نقل کرده است (کراچکی، ۱۴۱۰ق: ج ۱/ ۲۱۱). از تطبیق متن او با متن ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، چنین بر می‌آید که مصدر کراچکی (۱۴۴۹ق) گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) بوده است و به جز تفاوت‌های جزئی در عبارت‌پردازی، تفاوت دیگری در متن وجود ندارد. در قرن ششم قطب‌الدین راوندی (۵۷۳ق)، دیگر عالم شیعی در کتاب قصص‌الانبیای خود این گزارش را ذکر کرده است. ساخت گزارش راوندی (۵۷۳ق) و جزئیات آن شباهت بسیار زیادی با گزارش بیهقی (۱۴۵۸ق) دارد، اما افزوده‌های متنی فراوانی نسبت به گزارش اصلی ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) دارد.

راوندی (۵۷۳ق) فضای داستان را مانند بیهقی (۴۵۸ق) در وادی إِضْمِ ترسیم کرده است (راوندی، ۱۴۰۹: ۲۹۷-۲۹۸). متن راوندی (۵۷۳ق) به جز جزئیات اندکی در بخش اول، تفاوت اساسی با متن بیهقی (۴۵۸ق) ندارد. تطبیق متن راوندی (۵۷۳ق) و متن بیهقی (۴۵۸ق) حاکی از نقل راوندی از بیهقی (۴۵۸ق) یا متنی مشترک میان آن دو است. تنها تفاوت این دو متن در بخش پایانی است که با حضور ابوبکر و عمر اتفاق افتاده و راوندی این بخش را نقل نکرده است.

۲-۳- متن ب: کشتی گرفتن پیامبر (ص) با رکانه

گزارش کشتی گرفتن پیامبر (ص) با رکانه به دو شکل مختصر و مبسوط در منابع حدیثی انعکاس یافته است. اغلب منابع تاریخی و حدیثی به‌طور اشاره‌وار به نقل از محمد بن رکانه از رکانه، کشتی گرفتن رکانه با پیامبر (ص) را ذکر کرده و جزئیات آن را بیان نکرده‌اند (ابن سعد، بی‌تا: ج ۱/ ۳۷۴؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق: ج ۱/ ۱۵۵، ج ۹/ ۳۹۲؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵ق/ ۱۹۶۵م: ج ۲/ ۷۵-۷۶؛ بخاری، بی‌تا: ج ۱/ ۸۲؛ ابی داود، ۱۴۱۰/ ۱۹۹۰: ج ۲/ ۲۶۴؛ ترمذی، ۱۴۰۳ق/ ۱۹۸۳م: ج ۳/ ۱۵۷-۱۵۸). در میان منابع موجود، یکی از مهم‌ترین منابعی که به‌طور مبسوط گزارش نبرد پیامبر (ص) با رکانه را نقل کرده است، مصنف عبدالرزاق صنعانی (۲۱۱ق) است. مطابق نقل صنعانی (۲۱۱ق)، این اتفاق در دوره جاهلیت رخ داده است. پیامبر (ص) با رکانه شرط می‌کند که هرکس برنده شد، به دیگری گوسفندی هدیه دهد. حضرت او را شکست می‌دهد و رکانه درخواست مبارزه مجدد می‌کند و در مرتبه دوم نیز شکست می‌خورد، مجدد درخواست کشتی گرفتن برای بار سوم را مطرح می‌کند و پیامبر (ص) نیز می‌پذیرد و بر او پیروز می‌شود. پس از این رکانه بیان می‌کند که برای خانواده‌ام دلیل از دست رفتن گوسفند اول را

خورده‌شدن آن توسط گرگ و گوسفند دوم را از دست رفتن آن می‌گویم، ولی برای گوسفند سوم چه بگویم؟ حضرت در پاسخ رکانه، کشتی گرفتن و دریافت پاداش را هدف خود ندانستند و فرمودند که گوسفندان را با خودت ببر (صنعانی، بی‌تا: ج ۱۱ / ۴۲۷).

در این گزارش نکات مهمی وجود دارد. اولین نکته، زمان رخداد واقعه است که در این گزارش پیش از اسلام ذکر شده است. ترسیم واقعه در دوره پیش از اسلام در برخی دیگر از منابع اهل سنت نیز انعکاس یافته است. ابن عبدالبر (۴۶۳ق) نیز در الاستیعاب، زمان آن را دوره پیش از اسلام دانسته است (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق: ج ۲/ ۵۰۷). نکته دیگری که در گزارش صنعانی (۲۱۱ق) به چشم می‌خورد، هدف از مبارزه است. نظر به اینکه کشتی در دوره قبل از اسلام رخ داده است، آیا هدف از کشتی گرفتن صرفاً سرگرمی و زورآزمایی بوده است یا می‌توان هدف دیگری نیز یافت؟ هرچند پیامبر (ص) در پایان گزارش تصریح می‌کنند که به هدف دریافت پاداش نبوده است، اما گزارش هدف اصلی آن را به‌طور دقیق بیان نکرده است. افزون بر این در جزئیات، چگونگی توجیه از دست دادن گوسفندان برای رکانه نیز موضوع جالبی است که درخور توجه عالمان اسلامی نیز قرار گرفته است.

۳-۳- متن ج: معجزه حرکت درخت

این بخش از روایت در دو دسته از منابع شیعه و اهل سنت نقل شده است که در ادامه هریک از این گزارش‌ها را بررسی می‌کنیم.

۳-۳-۱. منابع شیعه

۱-۳-۳-۱. بصائر الدرجات صفار قمی

محمد بن حسن بن صفار قمی (۲۹۰ق) در ذیل بابی با عنوان «باب من القدره التي اعطى النبي (ص) و الائمة من بعده ان الشجر يطيعهم باذن الله تبارک

۲-۱-۳- تفسیر منسوب به امام حسن

عسکری (ع)

در تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، گزارش حرکت درخت شکل روایی دیگری یافته است. طیب معروف عرب، حارث بن کلدۀ ثقفی نزد پیامبر (ص) آمد و بیان کرد که من مجانین زیادی را درمان کرده‌ام و اکنون برای مداوای جنون تو آمده‌ام. پیامبر (ص) در جواب او جنون را به خود طیب نسبت می‌دهد که افعال مجانین را انجام می‌دهد و بی‌دلیل و بدون تحقیق و بررسی به صدق یا کذب کلام ایشان، نسبت جنون می‌دهد. گفت‌وگوی دو طرفه‌ای میان پیامبر (ص) و ایشان شکل می‌گیرد و در نهایت طیب معجزه‌ای از پیامبر (ص) طلب می‌کند. او از پیامبر می‌خواهد که درختی تنومند و بزرگی را فرا بخواند که در آن مکان بوده است و شرط می‌کند که اگر آن درخت پیش تو آمد، مشخص می‌شود که رسول خدایی و من هم به آن شهادت می‌دهم و الا تو همان مجنونی خواهی بود که نیاز به مداوا دارد. پیامبر (ص) نیز به آن درخت اشاره می‌کند و درخت از جای خود با ریشه در می‌آید و با صدای بلندی به سوی پیامبر (ص) می‌آید و از ایشان می‌پرسد که چه دستوری دارند. پیامبر (ص) نیز به شهادت به وحدانیت خداوند و پیامبری خودشان و امامت حضرت علی (ع) امر می‌کنند. درخت نیز سه شهادت مذکور را بازگو می‌کند. طیب نیز پس از این معجزه ایمان می‌آورد (تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، ۱۴۰۹: ۱۶۸-۱۶۹)

۳-۱-۳- نهج البلاغه

معجزه حرکت درخت در خطبه قاصعه نیز نقل شده است. این خطبه، خطبه‌ای اخلاقی-اجتماعی است که طولانی‌ترین خطبه در میان خطب حضرت

تعالی، روایاتی را درباره حرکت درخت و اطاعت درخت از پیامبر (ص) و ائمه (ع) ذکر کرده است. چهار روایت از ۱۱ روایت این باب، به نقل از پیامبر (ص) است و بقیه از ائمه (ع) نقل شده است. یک روایت مربوط به دستور پیامبر به الصاق دو درخت به یکدیگر است که پیامبر (ص) در پشت این دو درخت قضای حاجت کرده‌اند و سپس به دور شدن آنها از یکدیگر امر کرده‌اند (صفار قمی، ۱۴۰۴: ج ۱/ ۲۵۴)*. سه روایت دیگر مرتبط با داستان معجزه حرکت درخت است که از امام صادق (ع) نقل شده است. براساس این سه روایت، پیامبر (ص) در برابر درخواست فردی که درخواست معجزه داشت، امر کردند دو درخت به یکدیگر نزدیک شوند و سپس دستور دادند از یکدیگر دور شوند. فرد مذکور نیز با دیدن این معجزه ایمان آورد (صفار قمی، ۱۴۰۴: ج ۱/ ۲۵۳ و ۲۵۶-۲۵۵). این نقل از نظر ساختار با دیگر گزارش‌ها تفاوت‌هایی دارد. اولاً نام فرد مجهول است، ثانیاً در این گزارش دو درخت خطاب قرار گرفته‌اند، در حالی که در دیگر نقل‌ها یک درخت مورد خطاب پیامبر (ص) بوده است. کیفیت معجزه در این بخش نیز متفاوت از دیگر متون است. همچنین در دیگر متون، معجزه پیامبر (ص) به اسلام آوردن فرد ختم نمی‌شد، اما در این نقل، فرد پس از دیدن معجزه ایمان آورد.

نکته‌ای که در کتاب صفار قمی (۲۹۰ق) وجود دارد، این است که کراماتی از سنخ حرکت درخت و اطاعت درخت از ائمه نیز در این باب ذکر شده است که این گزارش‌ها از نظر ریشه و ساختار، شبیه حرکت درخت توسط پیامبر (ص) هستند (صفار قمی، ۱۴۰۴: ج ۱/ ۲۵۵).

* ذهبی (۷۴۸ق) در کتاب تاریخ اسلام، خود به‌طور گذرا و اشاره‌ای چنین مطلبی را نقل کرده است (ذهبی، ۱۴۱۳ق: ج ۱/ ۳۴۵).

متنی متفاوت از شیعه نقل شده و مخاطب آن بنا بر یک نقل، ورقه بن نوفل و در نقلی دیگر، فردی اعرابی بوده است. بلاذری (۲۷۹ق) به نقل از واقدی (۲۰۷ق)، حرکت درخت را به درخواست ورقه بن نوفل دانسته است. ورقه در یکی از راه‌های مکه با پیامبر مواجه می‌شود و خطاب به پیامبر (ص) می‌گوید: «هر پیامبری آیه و نشانه‌ای بر نبوت خود ارائه کرده است، آیه و نشانه تو بر پیامبریت چیست؟ پیامبر (ص) نیز درختی که در آن مکان بوده را فرامی‌خواند و درخت نیز در حالی که شاخه‌هایش را بر روی زمین می‌کشید، به سمت ایشان حرکت کرد. ورقه با دیدن این معجزه چنین گفت که اگر تو به من دستور جنگ دهی، در کنارت مبارزه خواهم و تو را تا ابد یاری خواهم کرد» (بلاذری، ۱۴۱۷ق: ج ۱/ ۱۰۶)

در نسخه دیگری از این داستان، ابن حبان (۳۵۴ق) به نقل از ابن عمر از پیامبر (ص)، حرکت درخت را برای فردی اعرابی نقل می‌کند. بنابراین گزارش در سفری، پیامبر (ص) با اعرابی مواجه می‌شوند و از مقصد او می‌پرسند. اعرابی نیز مقصد خود را خانواده خود بیان می‌کند و پیامبر (ص) او را به خیری دعوت می‌کنند که همان شهادت به وحدانیت خداوند و رسالتشان است. اعرابی شهادی از پیامبر (ص) تقاضا می‌کند و ایشان درختی را فرا می‌خواند که در نزدیکی ایشان است و درخت خود را به زمین می‌کشاند و بین دو زانوی پیامبر قرار می‌گیرد و سه بار شهادتین را می‌گوید، سپس آن فرد نیز ایمان می‌آورد (ابن حبان، ۱۴۱۴/۱۹۹۳: ج ۱/ ۱۴؛ ذهبی، ۱۴۱۳ق: ج ۱/ ۳۴۴).

این گزارش جدای از تغییر در شخصیت، فضای روایی متفاوتی را نیز ترسیم می‌کند. داستان در سفر اتفاق افتاده و موقعیت مکانی دقیقی نیز ترسیم نشده است. براساس این گزارش، پیامبر (ص) فردی را به

علی (ع) محسوب می‌شود. محوریت این خطبه نهی از تکبر و خودپسندی و تعصب است. فضائل حضرت علی (ع) نیز یکی از موضوعات اصلی خطبه است که با عبارت «أَنَا وَصَعْتُ فِي الصَّغَرِ بِكَلَاكِلِ الْعَرَبِ» شروع می‌شود. در خطبه، در کنار بیان شجاعت حضرت و قرابت ایشان با پیامبر (ص)، موضوع معجزه حرکت درخت به امر پیامبر (ص) نیز بیان است. در این بخش ضمن بیان معجزه پیامبر (ص) در برابر چشمان بزرگان قریش، به تقدم حضرت در اسلام و تقدم در پذیرش معجزه نیز تصریح شده است. براساس این متن، پیامبر (ص) به درخواست سران قریش درختی را فراخواندند، درخت نیز به سمت پیامبر (ص) حرکت کرد و هنگامی که به نزدیک حضرت رسید، نصف شاخه‌هایش را بر دوش ایشان و نصف دیگر را بر دوش حضرت علی (ع) انداخت. سران قریش با دیدن این صحنه از پیامبر (ص) خواستند که به درخت فرمان دهد تا نصف شود و نصفش به سمت آنان حرکت کند، حضرت نیز چنین کردند. سپس سران قریش از ایشان خواستند که دو نیمه درخت را به هم ملحق کند که به دستور پیامبر (ص) دو نیمه درخت به هم ملحق شدند. با این اوصاف سران قریش حاضر به پذیرش اسلام نشدند و پیامبر (ص) را به ساحری و دروغ‌گویی متهم کردند (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲).

۳-۳-۲. منابع اهل سنت

در منابع اهل سنت گزارش مستقلی که معجزه حرکت درخت را بیان می‌کند، در دو دسته قابل دسته‌بندی است. دسته اول گزارشی است که معجزه را به پیامبر (ص) نسبت می‌دهد و منابعی که معجزه را به جبرئیل نسبت می‌دهد.

۳-۳-۲-۱. انتساب معجزه به پیامبر (ص)

در منابع اهل سنت نیز این روایت با ویژگی‌های

اسلام دعوت می‌کند و در پی شاهد و گواه‌خواستن فرد، ایشان معجزه حرکت درخت را برای او انجام می‌دهد و پس از رویت این معجزه، اعرابی ایمان می‌آورد.

افزون بر مطالب فوق، ازرقی (ح ۲۵۰ق) و فاکهی (۲۷۲-۲۷۹ق) در یادکرد از مسجد شجره، به‌طور گذرا داستان حرکت درخت را ذکر کرده‌اند (ازرقی، ۱۴۱۶ق: ج ۲/ ۲۰۱؛ فاکهی، ۱۴۱۴ق: ج ۳/ ۹۵). ازرقی (ح ۲۵۰ق) بدون مشخص کردن مخاطب و هدف از حرکت درخت، صرفاً گزارش کرده است که حضرت درختی را که در مسجد جن قرار داشته است، به سمت مسجد شجره به حرکت درآورده است (ازرقی، ۱۴۱۶ق: ج ۲/ ۲۰۱). فاکهی (۲۷۲-۲۷۹ق) نیز صرفاً اشاره می‌کند که در محل مسجد درختی بوده است که حضرت آن را فراخوانده و درخت نیز حرکت کرده است (فاکهی، ۱۴۱۴ق: ج ۳/ ۹۵). این اشاره مبهم و مجمل موضوع در تواریخ محلی مکه، برخلاف نظر ابن شبه نمیری (۲۶۲ق) در تاریخ مدینه است. او مطابق نظر مشهور، با دو نقل مختلف از ابی هریره و عبدالله بن عمر به نمازخواندن پیامبر(ص) در زیر این درخت در سفر حج اشاره می‌کند (نمیری، ۱۴۱۰ق: ج ۱/ ۷۳). نمازگزاردن حضرت در زیر درخت که سبب نام‌گذاری آن به مسجد شجره نیز شده است (سمهودی، ۱۴۰۱ق: ج ۳/ ۱۰۰۲)، خبری مشهور در منابع حدیثی است (ر.ک: بخاری، ۱۴۰۱ق: ج ۲/ ۲۰۴؛ مسلم، بی‌تا: ج ۲/ ۱۴۴-۱۴۵؛ مالک، ۱۴۰۶ق: ج ۱/ ۴۰۴-۴۰۵). از این رو خبر شاذ و مجمل مذکور در کتب اخبار مکه، در مقابل خبر مشهور دیگر منابع، فاقد اعتبار خواهد بود.

۲-۳-۳. انتساب معجزه به جبرئیل

در برخی از منابع روایی اهل سنت، معجزه حرکت درخت به جبرئیل نسبت داده شده است. مطابق این گزارش جبرئیل پیامبر(ص) را از

ضربه‌هایی، که از برخی از اهل مکه دیده‌اند، آندوهگین می‌بیند و در گفت‌وگویی میان آن دو، آزارهایی را ذکر می‌کند که دیده است و جبرئیل از پیامبر(ص) می‌پرسد که دوست دارد نشانه‌ای به او نشان دهد. پیامبر(ص) نیز ابراز تمایل می‌کند و از جبرئیل می‌خواهد که درختی را فرا خواند که در پشت وادی است و جبرئیل چنین می‌کند و مابین دستان پیامبر می‌ایستد، سپس درخت را مجدد به سر جایش بر می‌گرداند. پیامبر(ص) نیز بیان می‌کند که این نشانه برایم کافی است (ابن ابی شیبیه، ۱۹۸۹/۱۴۰۹ق: ج ۷/ ۴۰۷؛ ابن ماجه، بی‌تا: ج ۲/ ۱۳۳۶).

۴- تاریخ‌گذاری متن‌ها

یکی از مباحث مهم درباره‌ی سه متن الف، ب و ج، تقدم و تأخر زمانی آنها بر یکدیگر است. در تاریخ‌گذاری این متون دو مسئله عمده وجود دارد. نخست تاریخ ذکر گزارش در کتب است که زمان تدوین کتاب مدنظر خواهد بود و سپس زمان ادعایی متن است که متون الف و ج، دوره پس از بعثت پیامبر(ص) در مکه و متن ب دوره جاهلیت را مبنای خود قرار داده‌اند. بر این اساس در بررسی زمان ادعایی، شواهد صحیح بودن یا نبودن تاریخ ادعایی متون را بررسی می‌کنیم و ملاک زبان متن، تغییر و تحول مفاهیم و سازگاری یا سازگاری نداشتن آنها را با یکدیگر در نظر می‌گیریم.

به دلیل فقدان سند، انتساب متن الف به دوره مدنظر نیازمند بررسی است. براساس اطلاعات موجود، ابن اسحاق سیره خود را در مدینه تدوین و در عراق منتشر کرده است (جعفریان، ۱۳۹۳: ۶۳)؛ از این رو به‌طور قطع نقل‌های او مصدري مدنی دارند (بروکلمان، ۱۹۷۴ق: ج ۳/ ۱۱). البته او از برخی منابع ناشناخته نیز مطالبی را نقل کرده است (جعفریان،

۱۳۹۳: ۶۶)، از این رو نمی‌توان تمام نقل‌ها را مستند و معتبر دانست؛ اما در نهایت می‌توان گفت که این متن و محتوای آن در ابتدای قرن دوم رواج داشته و ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) آن را گزارش کرده است. در نهایت با در نظر گرفتن مشکل انتسابی متن، تنها راه ارزیابی آن، ارزیابی متنی است که در صورت صحت آن، می‌توان به روایی و اعتبار متنی آن حکم داد.

متن ب در نیمه دوم قرن دوم گزارش شده است. گزارش صنعانی (۲۱۱ق) براساس نقل از معمر از یزید بن ابی زیاد از عبدالله بن حارث است. عبارات صنعانی (۲۱۱ق) دلیل بر تردید یزید بن ابی زیاد در نقل متن از عبدالله بن حارث دارد: «یزید بن ابی زیاد گفت که فکر می‌کنم که عبدالله بن حارث گفت ...» (صنعانی، بی‌تا: ج ۱/ ۴۲۷)؛ از این رو اطمینانی در نقل از عبدالله بن حارث وجود ندارد. نظر به اینکه نمی‌توان متن را به‌طور قطعی به عبدالله بن حارث بن نوفل رساند، متن در یزید بن ابی زیاد متوقف می‌شود. هر چند ابن سعد (۲۳۰ق) او را ثقة می‌داند، اما او در اواخر عمرش دچار تخلیط و نقل عجایب شده است (ابن سعد، بی‌تا: ج ۶/ ۳۳۰). برخی از محدثان بزرگ اهل سنت نیز او را فردی ضعیف و پرخطا دانسته‌اند (ابن حجر، ۱۴۰۴/۱۹۸۴: ج ۱۱/ ۳۳۱). بر این اساس، او حداقل در گزارش‌های خود معتمد نیست. ابن سعد (۲۳۰ق) زمان وفات او را سال ۱۳۶ هجری (ابن سعد، بی‌تا: ج ۶/ ۳۳۰) و برخی دیگر ۱۳۷ (ابن عماد حنبلی، ۱۴۰۶: ج ۲/ ۱۸۴) دانسته‌اند. از این رو می‌توان گفت که زمان نقل متن توسط او اواخر قرن اول و نیمه اول قرن دوم بوده است.

متن ج از نظر زمان تدوین در کتب شیعه و اهل سنت، به قرون سوم و چهارم هجری برمی‌گردد، اما زمان ادعایی متن گزارش، دوره پس از بعثت پیامبر (ص) در مکه است. در میان سه منبعی که در

ذیل متن ج قرار می‌گیرند، بصائر الدرجات صفار قمی از نظر سندی معتبر و صحیح است، اما دو منبع دیگر یعنی تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) و نهج البلاغه فاقد سندند. با توجه به فقدان سند، اصالت سندی دو متن نیز قابل خدشه است؛ از این رو تنها راه، بررسی متنی گزارش‌هاست. متن بصائر الدرجات به نقل از امام صادق (ع)، واقعه را گزارش کرده است و متن نهج البلاغه به نقل از امام علی (ع) و متن تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، از زبان امام حسن عسکری (ع) موضوع معجزه حرکت درخت را پوشش داده است. در میان سه منبع، متن تفسیر منسوب ساختاری شیعی دارد و الفاظ به کار رفته در آن حاکی از گفتمان متأخر شیعی است. بهره‌گیری از الفاظ «امامت» در متن تفسیر و شهادت به امامت ایشان (تفسیر منسوب، ص ۱۶۸)، امری متأخرتر از دوره حضرت رسول (ص) است و در گفتمان کلامی شیعه در قرون بعدی جای می‌گیرد. همچنین الفاظی که از زبان پیامبر (ص) درباره حضرت علی (ع) به کار رفته است نیز الفاظی متناسب با گفتمان متأخرتر شیعی است: «ثُمَّ تَشْهَدِي [بَعْدَ شَهَادَتِكَ لِي] لِعَلِيِّ ع هَذَا بِالْإِمَامَةِ، وَ أَنَّهُ سِنْدِي وَ ظَهْرِي وَ عَضْدِي وَ فَخْرِي [وَ عَزِي]، وَ لَوْلَاهُ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ شَيْئًا مِمَّا خَلَقَ» (تفسیر منسوب، ص ۱۶۸). اشاره به امامت امام علی (ع) به جای وصایت ایشان و عبارت تمجیدی در متن تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، مانع از پذیرش صدور این متن در عصر نبوی است.

براساس این مطالب می‌توان متون شیعی را در بازه زمانی قرن دوم هجری به بعد تاریخ‌گذاری کرد. متون اهل سنت در بخش ج یعنی متن نقل‌شده توسط بلاذری (۲۷۹ق)، ابن ماجه (۲۷۳ق) و ابن حبان (۳۵۴ق) نیز براساس زمان تدوین این کتب، در بازه زمانی قرن‌های سوم و چهارم هجری جای می‌گیرند.

۵- اعتبارسنجی متون

بررسی گزارش‌های فریقین حاکی از آن است که گزارش کشتی گرفتن رکانه با پیامبر(ص) بیشترین فراوانی را در نقل در کتب اهل سنت و گزارش معجزه حرکت درخت نیز بیشترین فراوانی را در منابع شیعه دارد. متن الف نیز که حاوی هر دو بخش کشتی رکانه با پیامبر(ص) و معجزه حرکت درخت است نیز در منابع اهل سنت فراوانی بیشتری دارد. مصدر اصلی نقل در منابع شیعه نیز ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) است که در مواردی با ذکر منبع و در مواردی بدون تصریح به منبع استفاده شده است. نکته مهم دیگر در میان این سه متن، منبع گزارش‌هاست. متن ب و ج عمدتاً در منابع روایی و متن الف عمدتاً در منابع سیره و قصص نقل شده است. نکته مهم درباره این متون اصالت و اعتبار آنهاست که در ادامه آنها را بررسی خواهیم کرد.

۵-۱- اصالت و اعتبار متن الف

متن الف را ابن هشام (۲۱۳، ۲۱۸ق) به نقل از ابن اسحاق (۸۱-۸۵/۱۵۰-۱۵۱ق) نقل کرده است. براساس دوره حیات ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق)، می‌توان گفت که محتوای این متن در نیمه اول قرن دوم رواج داشته است. با توجه به در دسترس نبودن سند کاملی از متن الف، بررسی‌های متنی آن اولویت می‌یابد. متن گزارش از چند جهت بررسی شدنی است: جهت اول، مخاطب کشتی گرفتن و معجزه است. تنها مخاطب و شاهد کشتی و معجزه حرکت درخت، رکانه است. اینکه معجزه‌ای صرفاً برای ایمان آوردن یک فرد اتفاق افتد تا بتواند گواه بر نبوت پیامبر(ص) باشد، امری عجیب و دور از ذهن است. ضمن اینکه هر دو عمل از سوی پیامبر(ص) به رکانه درخواست داده می‌شود و نوعی معجزه ابتدایی به نظر می‌رسد. در حالی که در چنین موقعیت‌هایی افراد درخواست

معجزه از پیامبر داشته و به تعبیری معجزه‌ها اقتراحی‌اند. از این رو سیر داستان در متن ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) خالی از اشکال نیست. نکته دیگر در اتصال دو بخش متن است. نقطه اتصال بخش اول متن به بخش بعدی یعنی حرکت درخت، اعجاب رکانه از قدرت پیامبر(ص) در کشتی گرفتن است که در پی آن پیامبر(ص) انجام کاری عجیب‌تر را در عوض ایمان به نبوت ایشان پیشنهاد می‌دهند. رابطه میان دو بخش از نظر متنی چگونه توضیح‌دانی است؟ صرف انجام امور اعجاب‌انگیز تنها وجه ارتباط میان بخش اول و دوم است که تأمل‌شدنی است. جهت دوم در بررسی گزارش، باورپذیری متن اول و دوم است که در بخش بررسی اصالت و اعتبار متن ب و ج بررسی خواهد شد.

۵-۲- اصالت و اعتبار متن ب

قدیمی‌ترین منبعی که گزارش ب را نقل کرده است، مصنف عبدالرزاق صنعانی (۲۱۱ق) است. با در نظر گرفتن زمان حیات صنعانی (۲۱۱ق)، می‌توان قرن دوم را زمان نقل و رواج آن دانست. هرچند محدثان بعدی توجه چندانی به این متن نکرده‌اند، اما به‌طور اشاره‌وار در متون حدیثی قرن سوم، به‌خصوص برخی از صحاح اهل سنت نقل شده است (بخاری، بی‌تا: ج ۱/ ص ۸۲؛ ابی داود، ۱۹۹۰/۱۴۱۰: ج ۲/ ۲۶۴؛ ترمذی، ۱۹۸۳/۱۴۰۳: ج ۳/ ۱۵۷-۱۵۸). به‌طور کلی در میان محدثان اهل سنت دو رویکرد مختلف به متن ب وجود دارد. رویکرد اول نقل و توجه‌نکردن به سند و اعتبار آن است که منابع پیشین چنین روشی را در پیش گرفته‌اند. رویکرد دوم تشکیک در اصالت و اعتبار متن است. ترمذی (۲۷۹ق) محدث شهیر اهل سنت، متن آن را غریب و سند آن را نیز ضعیف می‌داند (ترمذی، ۱۴۰۳ق: ج ۳/ ۱۵۷-۱۵۸). ابن حبان (۳۵۴ق) نیز در صحت سند

خبر کشتی گرفتن رکانه با پیامبر (ص) تشکیک کرده و آن را نیازمند تأمل دانسته است (ابن حبان، ۱۹۹۳/۱۴۱۴: ج ۳/ ۱۳۰). از این رو اصالت سندی متن ب مورد اتفاق نیست و خدشه‌هایی نیز بر آن وارد شده است.

از نظر متنی نیز این گزارش اشکالات عدیده‌ای دارد. رکانه در فتح مکه اسلام آورده (مزی، ۱۴۰۷ق: ج ۹/ ۲۲۱؛ ابن حجر، ۱۴۰۴ق: ج ۳/ ۲۴۸) و زمان کشتی گرفتن بر فرض صحت، پیش از اسلام بوده است. چنین گزارشی هرچند مورد اشاره محدثانی همچون ابی داود و ترمذی (ابی داود، ۱۹۹۰/۱۴۱۰: ج ۲/ ۲۶۴؛ ترمذی، ۱۹۸۳/۱۴۰۳: ج ۳/ ۱۵۷) نیز قرار گرفته است، اما باورپذیری آن مورد اتفاق نیست. مزی (۷۴۲ق) از جمله افرادی است که می‌توان از عباراتش غیرواقعی بودن داستان را نتیجه گرفت. او ابتدا اشاره می‌کند که برخی از منابع، کشتی گرفتن را سبب اسلام آوردن رکانه عنوان کرده‌اند که اگر چنین هدفی در این کشتی وجود می‌داشت، متن شبیه‌تر به واقع به نظر می‌رسید (نک: مزی، ۱۹۸۷/۱۴۰۷: ج ۹/ ۲۲۱). نظر به اینکه این واقعه در پیش از اسلام رخ داده است، نمی‌توان هدف اسلام آوردن را برای آن در نظر گرفت. بر این اساس وقوع چنین واقعه‌ای زیر سؤال است. در واقع این داستان فاقد هدف و نتیجه خاصی است و شاید تنها نتیجه آن فرصتی برای برجسته شدن رکانه در کنار پیامبر (ص) باشد. عمده منابعی که زمان روایت را در پس از اسلام ذکر کرده‌اند، متن را در قالب متن الف گزارش کرده‌اند. در نهایت متن ب از نظر سندی و متنی، خدشه‌پذیر و استنادنشانی است.

۳-۵- اصالت و اعتبار متن ج

متن ج در شیعه و اهل سنت دو سیر متفاوت را طی کرده است. هرچند خط اصلی داستان یعنی

معجزه حرکت درخت در هر دو فرقه یکی است، اما جزئیات ذکر شده درباره معجزه با یکدیگر مختلف است. از این رو این متن را دو فضای مختلف شیعه و اهل سنت بررسی خواهیم کرد.

۱-۳-۵- منابع شیعه

این متن در منابع روایی شیعه از قرن سوم به بعد رواج داشته است. در نیمه دوم قرن سوم دو گزارش از این متن در بصائرالدرجات صفار قمی و تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) ثبت شده است و در قرن چهارم در ضمن خطبه قاصعه در نهج البلاغه سید رضی (۴۰۶ق) نقل شده است. هرچند بن مایه اصلی گزارش یعنی حرکت درخت در هر سه متن گزارش شده است، اما ساختار و جزئیات متون کاملاً با یکدیگر متفاوت‌اند. تفاوت‌های این متون به شرح ذیل است:

- در متن بصائرالدرجات فرد مقابل پیامبر (ص) و درخواست‌کننده معجزه مجهول و ناشناخته است و با عنوان «رجل» یاد شده است. این فرد در متن تفسیر منسوب طیب مشهور عرب با نام حارث بن کلدۀ ثقفی و در متن نهج البلاغه، گروهی از قریش یاد شده است.

- بصائرالدرجات برخلاف غالب متون شیعه و اهل سنت، حرکت دو درخت و نزدیک شدن به یکدیگر را به امر پیامبر (ص) و سپس دور شدن آنها را گزارش کرده است، اما در متن تفسیر منسوب و نهج البلاغه حرکت یک درخت ذکر شده است. همچنین در متن نهج البلاغه درخت به دو نیم می‌شود، اما در متن تفسیر منسوب، صرفاً حرکت درخت گزارش شده است. البته در متن تفسیر منسوب، درخت قدرت تکلم دارد، ولی در متن بصائر و نهج البلاغه چنین نیست. این ویژگی خاص در متن بصائرالدرجات، متن گزارش این کتاب را در مقایسه با دیگر متون شیعه و اهل سنت غریب و نادر می‌کند.

تأیید چنین متن نادری دشوار است و نمی‌توان مؤیدی بر آن، در دیگر متون بر آن یافت.

- متن بصائرالدرجات فاقد مشخصه‌های شیعی است، اما در دو متن تفسیر منسوب و نهج‌البلاغه برخی از ویژگی‌های مختص گفتمان شیعه دیده می‌شود که در بخش تاریخ‌گذاری به آنها اشاره شد. افزون بر این مطابق متن نهج‌البلاغه، حضرت علی(ع) در مراحل مختلف معجزه مشارکت دارد، از جمله اینکه درخت برخی از شاخه‌هایش را بر دوش حضرت علی(ع) می‌اندازد و حضرت در سمت راست حضرت رسول(ص) قرار دارد. حضرت علی(ع) خود را اولین مؤمن به پیامبر(ص) و اولین اقرارکننده حرکت درخت در تصدیق نبوت پیامبر(ص) معرفی می‌کند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۲). چنین مشارکتی از سوی حضرت علی(ع) در متون دیگر سابقه ندارد و صرفاً در متن نهج‌البلاغه ذکر شده است. البته متن نهج‌البلاغه نسبت به متن تفسیر منسوب، قوت بیشتری دارد و مشخصه‌های زبانی متأخری همچون متن تفسیر منسوب ندارد.

- از نظر انتساب سندی، طریق اول گزارش بصائرالدرجات (صفار قمی، ۱۴۰۴ق: ج ۱/ ۲۵۳) صحیح و استنادشدنی است، اما صحت طریق دوم آن (صفار قمی، ۱۴۰۴ق: ج ۱/ ۲۵۵) به دلیل حضور خالد بن عبدالله که فردی مهمل در کتب رجالی است، محل تأمل است. شیخ طوسی در شرح حال او به این مطلب اشاره کرده است که او کتابی دارد که محمد بن حسن بن ولید آن را جعلی دانسته است (شیخ طوسی، ۱۴۲۰: ۱۷۴). وضعیت سندی گزارش، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری(ع) نیز به دلیل مجهول بودن دو راوی آن مناقشه‌برانگیز شده است. این تفسیر توسط «محمد بن قاسم استرآبادی» از دو راوی به نام‌های «أبو یعقوب یوسف بن محمد بن زیاد» و

«أبو الحسن علی بن محمد بن سیار» نقل شده است. دو راوی مذکور به لحاظ رجالی، مجهول‌اند و «محمد بن قاسم استرآبادی» نیز از سوی ابن غضائری با عبارت «ضعیف کذاب» توصیف شده است (ابن غضائری، ۱۴۲۲/۱۳۸۰: ۹۸)؛ از این رو ضعف سندی تفسیر، صحت انتساب گزارش‌ها به دوره مورد ادعا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ضعف سندی در کنار ضعف متنی، گزارش را در دو جهت مشخص تضعیف و از اعتبار ساقط می‌کند.

متن نهج‌البلاغه نیز از نظر سندی فاقد انتساب مشخصی است. متون برگزیده سید رضی (۴۰۶ق) از فرمایشات حضرت علی(ع)، از نظر سندی بررسی شده است. خطبه قاصعه از جمله خطبی است که فاقد سند مشخصی است و به همین دلیل مرسل محسوب می‌شود (نک: حسینی خطیب، ۱۴۰۹: ج ۳/ ص ۴۵-۴۷). درباره خطبه، صرفاً اظهار نظرهای کلی از علمای متأخر وجود دارد که از جمله آنان سید بن طاووس (۶۶۴ق) است. او به کرات در کتاب خود، *الیقین*، تصریح کرده است که خطبه قاصعه را در ضمن مجموعه‌ای قدیمی مربوط به سال ۲۸۰ قمری*، دیده است (ابن طاووس، ۱۴۱۳: ص ۱۱۳، ۱۱۴ و ۵۰۴)، اما سندی برای این خطبه ارائه نکرده است. پیش از سید بن طاووس نیز بزرگانی همچون شیخ کلینی (۳۲۹ق) در کتاب کافی، بخش‌هایی از خطبه قاصعه را ذکر کرده‌اند[□] (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۴/ ۱۹۸-۲۰۱)، اما کلینی (۳۲۹ق) برخلاف رویه خود در ارائه

* درباره تاریخ مذکور، اختلافاتی در نسخ مختلف *الیقین* به چشم می‌خورد (نک: کلبرگ، ۱۳۷۱: ۳۷۰-۳۷۱). با وجود این آقا بزرگ طهرانی در *الدریعه*، سال ۲۸۰ قمری را صحیح دانسته است (طهرانی، ۱۹۸۹/۱۴۰۳: ج ۷/ ص ۲۰۴-۲۰۵).

□ میان متن *الکافی* و متن متناظر آن در نهج‌البلاغه، اختلافاتی وجود دارد.

سند روایات، سندی برای این بخش ذکر نکرده است. از این رو به نظر می‌رسد سند این بخش از کلام منسوب به حضرت علی (ع) در اختیار ایشان نیز نبوده است. در نهایت براساس ضعف سندی خطبه، متن آن نیز تا زمان در اختیار داشتن سندی معتبر، نیازمند بررسی بیشتری است.

۲-۳-۵- منابع اهل سنت

همان‌گونه که پیش از این ذکر شد، در منابع اهل سنت داستان حرکت درخت به جبرئیل (ابن ابی شیبه، ۱۹۸۹/۱۴۰۹: ج ۷/ ۴۳۰؛ ابن ماجه، بی تا: ج ۲/ ۱۳۳۶) و پیامبر (ص) (ابن حبان، ۱۹۹۳/۱۴۱۴: ج ۱۴/ ۴۳۴) نسبت داده شده است. انتساب موضوع به جبرئیل خارج از ساختار گزارش‌های دیگر است که صرفاً به هدف تغییر روحیه پیامبر (ص) پس از آزار و اذیت مشرکان انجام شده است (مصنف ابن ابی شیبه، ۱۹۸۹/۱۴۰۹: ج ۷/ ۴۰۷؛ ابن ماجه، بی تا: ج ۲/ ۱۳۳۶). انتساب گزارش به جبرئیل در کنار هدفی که برای آن ذکر شده است، متن شاذ و نادری را شکل داده است که درخور توجه دیگر منابع نیز قرار نگرفته است. گزارش ابن حبان نیز که درخواست‌کننده معجزه فردی اعرابی است (ابن حبان، ۱۹۹۳/۱۴۱۴: ج ۱۴/ ۴۳۴)، صرفاً توسط ابن حبان نقل شده و در دیگر منابع حدیثی یا تاریخی بازتاب نیافته است. جزئیات نقل نیز با دیگر منابع متفاوت است؛ از این رو متن با دیگر متون معاضدت نشده است و صرفاً گزارش شاذی باقی می‌ماند که مؤیدی بر آن وجود ندارد.

نتیجه‌گیری

۱- گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) از کشتی گرفتن پیامبر (ص) با رکانه و معجزه حرکت درخت و گزارش مستقل این دو واقعه در منابع تاریخی و روایی بازتاب یافته است. منابع تاریخی بر

توالی این دو واقعه تأکید دارند و منابع روایی دو واقعه را به‌طور مستقل گزارش کرده‌اند. واقعه کشتی گرفتن پیامبر (ص) با رکانه درخور توجه منابع اهل سنت قرار گرفته و از داستان حرکت درخت به‌طور مفصل در منابع شیعی استقبال شده است.

۲- گزارش‌های سه‌گانه از داستان کشتی گرفتن و حرکت درخت، از نظر زمان تدوین در منابع اسلامی، در بازه زمانی قرن دوم تا چهارم جای می‌گیرند. گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) و گزارش مستقل کشتی گرفتن در قرن دوم رواج داشته است و گزارش حرکت درخت در منابع شیعه و اهل سنت، به قرن سوم و چهارم هجری باز می‌گردد. نظر به اینکه هیچ یک از این متون سه‌گانه سندهای استنادشدنی ندارند، نمی‌توان انتساب سندی آنها را به دوره ادعایی یعنی دوره جاهلیت و عصر نبوت اثبات کرد. گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) فاقد سند، گزارش مستقل کشتی گرفتن سندی مخدوش و ضعیف و گزارش معجزه حرکت درخت نیز فاقد سند معتبر است.

۳- گزارش‌های سه‌گانه درباره کشتی گرفتن و معجزه حرکت درخت از نظر متنی مضطرب و متعارض‌اند. تعارض در زمان یعنی انتساب کشتی گرفتن به جاهلیت یا اسلام، تعارض در هدف که شامل هدف مقدس دعوت به اسلام است، صرف مبارزه و سرگرمی و تعارض در شخصیت‌ها در معجزه حرکت درخت که شامل تمرکز بر شخصیت رکانه یا فردی بادیه‌نشین در گزارش‌های اهل سنت است و طیب مشهور عرب یا بزرگان قریش در گزارش‌های شیعه از جمله این موارد است. تعارض در جزئیات نیز از دیگر مواردی است که در متن گزارش‌ها وجود دارد. در گزارش کشتی گرفتن، تعداد دفعات کشتی از دو به سه بار تغییر یافته است. ترتیب وقایع در دو گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) و ابن

- حبيب (۲۴۵ق) از کشتی گرفتن و حرکت درخت برعکس یکدیگر است. در گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) برخلاف دیگر گزارش‌ها، پیشنهاددهنده کشتی گرفتن و حرکت درخت، پیامبر (ص) است.
- ۴- زبان گزارش‌ها از قرن دوم به چهارم فنی‌تر شده است. در گزارش حرکت درخت در تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، به کار رفتن واژه‌های شهادت به امامت حضرت علی (ع)، اشاره به اصل تولی و تبری، زبان متن را متناسب به گفتمان متأخر شیعی در قرن سوم، یعنی زمان صدور متن کرده است. در متن ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) نیز زبان متن از ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) به قطب راوندی تغییر آشکاری دارد و سویه‌های کلامی در متن قطب راوندی برجسته است.
- ۵- بر پایه تقدم تاریخی گزارش ابن اسحاق (متن الف) بر دیگر گزارش‌ها، متن او مصدر دیگر متون بوده است و تغییرات متنی صورت گرفته، حاصل تفکیک گزارش او به دو گزارش مستقل و اضافه شدن تفصیل دیگری به متن اولیه است. نظر به اینکه گزارش ابن اسحاق (۱۵۰-۱۵۱ق) فاقد اصالت و اعتبار لازم است، اصالت و اعتبار دیگر متون نیز بر همین اساس و بر پایه زبان متن و گفتمان متأخر آنها اثبات‌شدنی نیست.
- کتابنامه**
۱. قرآن کریم
 ۲. نهج البلاغه، ترجمه ناصر مکارم شیرازی (۱۳۸۴ش)، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
 ۳. آقابزرگ طهرانی، محمد محسن (۱۹۸۹/۱۴۰۳)، الذریعه الى تصانیف الشیعه، بیروت: دار الاضواء.
 ۴. ابن ابی شیبه، ابوبکر (۱۹۸۹/۱۴۰۹)، المصنف فی الاحادیث و الآثار، تحقیق سعید اللحام، بیروت: دار الفکر.
 ۵. ابن طائوس، سید رضی الدین علی (۱۴۱۳ق)، الیقین باختصاص مولانا علی بامر المؤمنین، بیروت: دار العلوم.
 ۶. ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله (۱۴۱۲ق)، الاستیعاب، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل.
 ۷. ابن عماد حنبلی، عبدالحی بن احمد (۱۴۰۶ق)، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، تحقیق عبدالقادر ارناؤوط و محمود ارناؤوط، بیروت: دار ابن کثیر.
 ۸. ابن غضائری، احمد بن حسین (۱۳۸۰/۱۴۲۲)، الرجال لابن الغضائری، تحقیق سید محمدرضا جلالی حسینی، قم: دار الحدیث.
 ۹. ابن ماجه، محمد بن یزید قزوینی (بی تا)، سنن ابن ماجه، تحقیق محمدفؤاد عبد الباقي، بیروت: دار الفکر.
 ۱۰. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار صادر.
 ۱۱. ابن حبان، محمد (۱۹۹۳/۱۴۱۴)، صحیح ابن حبان، تحقیق شعیب الأرنؤوط، بیروت: مؤسسه الرساله.
 ۱۲. ابن حبيب بغدادی، محمد (۱۴۰۵ق)، کتاب المنطق فی اخبار قریش، بیروت: عالم الکتب.
 ۱۳. ابن حجر، احمد (۱۹۸۴/۱۴۰۴)، تهذیب التهذیب، بیروت: دار الفکر.
 ۱۴. ابن سعد، محمد (بی تا)، الطبقات الکبری، بیروت: دار صادر.
 ۱۵. ابن طائوس، سید رضی الدین علی (۱۴۱۳ق)، الیقین باختصاص مولانا علی بامر المؤمنین، بیروت: دار العلوم.
 ۱۶. ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله (۱۴۱۲ق)، الاستیعاب، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل.
 ۱۷. ابن عماد حنبلی، عبدالحی بن احمد (۱۴۰۶ق)، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، تحقیق عبدالقادر ارناؤوط و محمود ارناؤوط، بیروت: دار ابن کثیر.
 ۱۸. ابن غضائری، احمد بن حسین (۱۳۸۰/۱۴۲۲)، الرجال لابن الغضائری، تحقیق سید محمدرضا جلالی حسینی، قم: دار الحدیث.
 ۱۹. ابن ماجه، محمد بن یزید قزوینی (بی تا)، سنن ابن ماجه، تحقیق محمدفؤاد عبد الباقي، بیروت: دار الفکر.
 ۲۰. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار صادر.

۱۷. ابن هشام، عبدالملک (بی تا)، السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقا، عبدالحفیظ شلبی و ابراهیم اللبیار، بیروت: دار المعرفه.
۱۸. ازرقی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۶ق)، اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، بیروت: دار الاندلس للنشر.
۱۹. انس، مالک (۱۴۰۶ق)، الموطأ، تحقیق و تعلیق محمدفواد عبدالباقی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۰. بخاری، محمد بن اسماعیل (بی تا)، التاریخ الكبير، دیار بکر: المكتبة الاسلامیه.
۲۱. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق)، صحیح البخاری، بیروت: دار الفکر.
۲۲. بختیاری، شهلا و مونا امیری (۱۳۹۶)، «گونه‌شناسی معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی»، جستارهای تاریخ، سال هشتم، شماره ۱، صص ۲۳-۳۹.
۲۳. بروکلیمان، کارل (۱۹۷۴)، تاریخ الادب العربی، ترجمه عبدالحلیم نجار، قاهره: دارالمعارف.
۲۴. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق)، انساب الأشراف، بیروت: دار الفکر.
۲۵. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۰۵ق)، دلائل النبوه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۶. بهرامی، محمد (۱۳۹۳ش)، شق القمر در ترازو، مطالعات اسلامی: علوم قرآن و حدیث، ش ۹۲.
۲۷. ترمذی، محمد بن عیسی (۱۹۸۳/۱۴۰۳)، سنن الترمذی، تحقیق و تصحیح عبدالوهاب عبداللطیف، بیروت: دار الفکر.
۲۸. تفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام (۱۴۰۹ق)، تحقیق محمدباقر موحد ابطحی اصفهانی، قم: مدرسه الامام المهدي (ع).
۲۹. سمهودی، علی بن احمد (۱۴۰۴ق)، وفاء الوفا باخبار دار المصطفی، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳۰. جعفریان، رسول (۱۳۹۳ش)، منابع تاریخ اسلام، تهران: نشر علم.
۳۱. حسینی خطیب، سید عبدالزهرا (۱۴۰۹ق)، مصادر نهج البلاغه و اسانیده، بیروت: دار الزهرا.
۳۲. حموی، یاقوت (۱۹۹۵م)، معجم البلدان، بیروت: دار صادر.
۳۳. حجاج نیشابوری، مسلم (بی تا)، صحیح مسلم، بیروت: دار الفکر.
۳۴. خوئی، ابوالقاسم (بی تا)، البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار الزهرا.
۳۵. ذهبی، محمد بن احمد (۱۴۱۳ق)، تاریخ الاسلام، تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دار الکتب العربی.
۳۶. شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۰)، رجال الطوسی، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۷. صفار قمی، محمد بن حسن (۱۴۰۴ق)، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیهم، قم: کتابخانه آیه مرعشی نجفی.
۳۸. صنعانی، عبدالرزاق (بی تا)، المصنف، تحقیق حبیب الرحمن الأعظمی، کراچی: المجلس العلمی.
۳۹. فاکهی، محمد بن اسحاق (۱۴۱۴ق)، اخبار مکه فی قدیم الدهر و حدیثه، بیروت: دار خضر.
۴۰. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق)، کتاب العین، قم: دار الهجره.
۴۱. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبه الله (۱۴۰۹ق)، قصص الانبیاء علیهم السلام، تصحیح غلامرضا عرفانیان، مشهد: مرکز پژوهش‌های اسلامی.
۴۲. کراچکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ق)، کنز الفوائد، به تصحیح عبدالله نعمه، قم: دارالذخائر.
۴۳. کریمی، مصطفی (۱۳۸۵ش)، معجزات و

کرامات پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، نشریه معرفت، شماره ۱۰۸، صص ۱۰-۲۲.

۴۴. کلب‌رگ، إتان (۱۳۷۱ش)، کتابخانه ابن طاووس، ترجمه سید علی قرائی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.

۴۵. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الاصول من الکافی، تصحیح علی‌اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۴۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۴۷. محمد محمد سلامه، عبدالفتاح (۱۴۱۳ق)، معجزه القرآن بین المعجزات، الوعي الاسلامی، ش ۳۲۴، صص ۸۲-۸۵.

۴۸. مزی، یوسف بن عبدالرحمن (۱۹۸۷/۱۴۰۷)، تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، تحقیق بشار عواد معروف، بیروت: مؤسسه الرساله.

۴۹. مسلم، مصطفی (۱۴۲۶ق)، مباحث فی اعجاز القرآن، دمشق: دار القلم.

۵۰. معارف، مجید (۱۳۸۳ش)، مباحثی در تاریخ و علوم قرآنی، تهران: نبأ.

۵۱. معرفت، محمدهادی (۱۴۲۸ق/۲۰۰۷م)، التمهید فی علوم القرآن، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.

۵۲. نمیری، عمر ابن شبه (۱۴۱۰ق)، تاریخ المدینه المنوره، قم: دار الفکر.

۵۳. نوری زنجانی، محمداسماعیل (۱۳۹۴ش)، «شق القمر یکی از معجزات بزرگ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله»، نشریه مبلغان، ش ۱۹۴، صص ۲۶-.